

JAYHUN CHASHMASIDAN SUV ICHGAN SHOIR - BERDAQ

Murodova Nigina Shuxrat qizi

Toshkent Pediatriya Tibbiyot Instituti II Pediatriya

508-guruh Talabasi

Email: niginigina967@gmail.com

Telefon: +998 (90) 004-07-19

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7670355>

ARTICLE INFO

Received: 26th January 2023

Accepted: 28th January 2023

Online: 31th January 2023

KEY WORDS

Berdaq ijodi, Islom dini, Navoiy, dunyo qarash.

ABSTRACT

Xalqni har tomonlama talagan, baxtsiz qilgan, ham moddiy, ham ma'naviy jihatdan qashshoqlashtirgan mutafakkir shoir sarira qamchisi bilan ayamasdan savalaydi, ularni qabihliklarini, razilliklarini ochib tashlaydi. Ularning hayotidagi haqiqiy basharasini: ma'naviy tubanligini, axloqiy buzuvchiligini dadil fosh etadi. Ushbu maqolada Berdaq xalqni ta'magir so'fiylarni fosh qilib, ularni tanqid qilgan bo'lsada, o'zining din ta'sirida bo'lganligini inkor qila olmasligini bilishimiz mumkin.

Islom mafkurasi insonni shunday tarbiyalaganki, kimki xudo borligiga ishonsa va uning aytgan amallarini bajarsa haqiqiy musulmon bo'ladi. Xudo albatta adolatsizlikdan ranjigan bandasini yoniga keladi va o'z bandasini har doim suyishini shu bandada ham namoyon qiladi. Bandasini ranjitgan insonni esa, albatta jazolaydi. Berdaq esa bunga qo'shilgan va buni to'g'ri deb hisoblagan. U hayotiy ijtimoiy dalillarni misol keltirgan. O'zining "Bizlarga yordam ber" she'rida shoir xudoga murojat qilgan. Berdaqning aynan shunday xudoga murojat qilishi uni diniy odamlarni oldida oqlaydi. Chunki she'r xudoni unutmaganligini keyingi vaziyatlarda xudoni eslashini bu she'r orqali bildiradi. Berdaqning "Bizlarga yordam ber" degan she'ri Umar Xayyomning ya'ni fors shoirining ruboisi bilan o'xshashlidir. Berdaq "Bizlarga yordam ber" degan asarida odamlarga, xalqqa, islomning boshqa tomonlarini ham ko'rsatgan. Ma'lumki o'z vaqtida Umar Xayyom ham shunday asarlari uchun uni mullalar va islomiyalar tinch qo'yishmagan edi. Umar Xayyom din va uning urf-odatlarining ijtimoiy mohiyatini fosh etib, din hukmron doiralar, ruxoniylar qo'lida qul qilish quroli ekanini takidlaydi. Bu haqda u shunday deydi:

Masjidu, butxona qullik demakdir,

Qo'ng'iroq- tarona qullik demakdir,

Mehrobu kaliso, tasbehu salib,

Barchasi nixsona qullik demakdir.

Xayyom feodal tuzumga qarshi o'z noroziligini izhor etib, nahotki, adolatsizlikka asoslangan bu tuzumni xudo yaratgan bo'lsa, uni adolatli tuzum bilan almashtirish lozim deydi.

Bu she'rlarini bir o'qishda tub mohiyatiga tushinish qiyin edi. Shu sababli jamyatning hamma azosi ham bu she'rlarni o'sha davrda to'g'ri baholay olmaganlar. Shu asnodan bu kabi she'rlar ko'plab tazyiqqa uchragan.

Al-Kiftiyning XVIII-asrning yozuvchisi aytishicha “Bu mashhurlik Hayyom uchun o’linga aylanishi mumkin” deb aytgan. Bu shunchalik sezilardiki Xayyom Makkaga borishga majbur bo’ladi. Dushmanlari uni xudoga ishonmasligiga ayiblamasligi uchun. Berdaqni ham shu sababli ayiblamoqchi bo’lganlar.

Bundan tashqari Berdaq Navoiyning falsafiy qarashlarini yaxshi o’rgandan va o’z falsafiy qarashlarida o’xshashlik borligini bilgan edi. Chunki Berdaq ham Navoiy kabi har bir odam o’zi uchun tabiat tomonidan belgilangan yuksak vazifa va martabani anglagan holda ish tutishi kerak deydi. Uning yurish-turishi, xatti-harkati, maqsad va niyatlari insoniylikning baland darajasiga munosib bo’lishi shart. Shoir aytadiki inson qadr-qimmatini, shaxsiy fazilatlarini har narsadan ustun qo’yar ekan, inson zotiga mansublikning o’zi kishini ulug’ qilishni alohida takidlaydi.

Bu haqda Navoiy ham quydagilarni takidlagan edi.

Kishilarning bir-birlariga munosabatlarida so’zning ahamiyati katta, chunki so’z san’ati faqat inson uchun ato etilgan. Insonning insonligi so’z bilandir. Hayvonlar so’zlashish imkoniyatidan mahrum. “Saddi Iskandariy”da Navoiy shunday yozadi:

Takallum bila kimsa inson erur,

So’zi yo’q bahoyimga ne son erur.

Shuning uchun og’izdan chiqayotgan so’z suhbatdoshga in’om etilayotgan gavhardek qimmatli bo’lsin. Yaxshi so’z bilan dushmanni rom etib, so’ng barcha murod-maqsadni hosil qilish mumkin deydi. Lekin hayotda so’zlarni noto’g’ri qo’llash bir insonni hayotiga nuqta, bir insonni butunlay badnom qilib qo’yish hech gap emas degan edi.

Berdag ham o’z asarlarida faqatgina insonni ulug’lab, uning ijobiy sifatlari qanday bo’lishini tasvirlabgina qolmadi. U o’z asarlarida tugal ma’nodagi ijobiy qahramonlar siymolarini ham yaratdi. Bu qahramonlarida mukammal insonga xos sifatlarni mujassamlashtirishga harkat qildi. U inson nomiga isnod keltiruvchi nomunosib shaxslarning qilmishlarini ayovsiz tanqid ostiga oldi. Masalan uning “Bu yil”10 degan qo’shig’ini olsak.

Tinch qo’ymayin shu holiga,

Odamni soldi yo’liga,

Haydadi ariq bo’yiga,

Og’irchilik bo’ldi bu yil.

Bordik qazuvga oziqsiz,

Kaltaklar edik yoziqsiz,

Bog’liqda turdik qoziqsiz,

Og’ir azob bo’ldi bu yil.

deb, xalqni boylar, beklarning arig’ini qazish uchun erksiz haydalganini yozadi, azob va uqubatlarni ko’rganini aytadi. Berdaq Xiva xonlarini, amaldorlarni, bek, otaliqlarni ajratib o’tirmay “baribir, cho’chqa cho’chqani hech vaqt yorgan emas” deb yozadi

Berdag bu davrda qoraqalpoq beklari, otaliq va boylar tomonidan odamlarni mol o’rnida ishlatib, qo’shga qo’shganini, zolimlikning haddan oshganini o’zining ko’p qo’shiqlarida ochiqdan-ochiq yozadi. Shu vaqtdagi amaldorlarning, otaliq va beklarning xalqqa ko’rsatgan xusumatini Berdaq:

Qonli qilichin qayradi,

Xalqning qo’lini boyladi,

Odam qo’shib qo’sh haydadi,

Beklar zolim bo'lgan ekan.

O'z xalqini sodiq farzandi Berdaq, podshohni, xonlarni, umuman barcha oddiy xalqni ezuvchilarni yomon ko'radi, ularga la'nat o'qiydi, ularning xalqning ashaddiy yovlari, xalqni chaqadigan zaharli ilon-chayonlar deb biladi. U "Ko'rindi" degan qo'shig'ida shoir, xonlar va otaliqlardan qattiq nafratlanish bilan bunday deydi:

Odamga shafqatsiz jallod—beamon,
Elni ko'p yig'latgan otaliq va xon,
Boshlarga ko'p qayg'u soldi bu zamon,
Menga bari ilon, chayon korindi.

Berdag uchun ezuvchi- u boymi, otaliqmi, mullami baribir, ezuvchidir. Ularning bir-birovidan hech qanday farqi yo'q. Ularning barchasining maqsadi bir, xalqni talash, deb biladi. Shuning uchun ham Berdaq, xalqning ko'zini bo'yab, turli buzuqchiliklar qilayotgan mullarni, xo'ja va so'fiylarni qattiq tanqid qiladi. Masalan, "Xo'jam" degan qo'shig'ida eshakning dumini kesib, gunohsiz hayvonga azob bergan xo'janing iflos qilmishlarini aytadi: "Teskarichi" degan qo'shig'ida "aylanayin sallam sendan, hechkim gumon qilmas mendan" deb qariganda so'fiylikni parda qilib, turli jirkanch ishlar bilan mashg'ul bo'lgan mulla Mambetning sirlarini fosh qiladi:

Bu zamonning eshon, begi,
To'g'ri yurmaydi hech biri,
Shumlik bilan o'tar kuni
deb yozadi shoir.

Yana:

Birovlar och, birovlar to'q,
To'q odamning qayg'usi yo'q,
Och odamning uyqusi yo'q,
Buni to'qlar bilgan emas.

deb, kambagallar bilan boylarning orasidagi qarama-qarshilikni ochib tashlaydi. Xuddi o'sha qo'shiqda: "Zolimlarning jabri o'tdi, eshonlarda insof bitdi, beklarda oddiylik yo'q, mulla, eshonlar zolim bo'ldi", deb yozadi.

Berdag o'zining " Soliq" degan she'rida mehnatkash xalqqa tushgan og'ir soliqni:

Bulturgidan bu yil yomon,
Qanday bo'ldi bu shum zamon.
Kambag'allar qolmay omon,
O'n tilladan keldi soliq.

deb, "g'arib, yetim qolmay hammasiga bir tekisda o'n tilladan soliq keldi, bu soliqni och, kambag'allar qanday to'laydi" deb qiynaladi, ularning og'ir ahvoliga achinib, qayg'uradi:

Menga hech gap, eshagim bor,
Sotib berarman bir bozor,
Attang, sho'rli och Ernazar,
Unga qiyin bo'ldi soliq.
U faqirning narsasi yo'q,
Koshki qorni bo'lsaydi to'q,

Hattoki bir tovug'i yo'q,
Dovdiratdi uni soliq
Shuning bilan bir qatorda, xalq ustiga qamchi o'ynatib yurgan mahalliy eksploatorlarning jirkanch obrazini yarati:
Anov yurgandir Elmurod,
Ostida yomon ola ot,
Unga nedir bu saltanat,
Kishi xuni bo'ldi soliq.

Amaldorlar Berdaqning qaynab toshuviga yo'l bermadilar. Berdaq o'zining ayanchli zamoni to'g'risida "Bo'lgan emas" degan qo'shig'ida:
Qarag'ay emas, sog'it bo'ldim.
Qari emas, yigit bo'ldim.
Tog'dan uchgan burgut bo'ldim
Qo'nar joyim bo'lgan emas.

deb yozdi. O'zining tor zamonda yashaganini, bulbul bo'lib sayrolmaganini, erkin, yorug' dunyoni ko'rolmaganini aytadi.

Berdag, o'zining "Zamonda" degan qo'shig'ida "bog'loqlikdir bul zamonda qo'llaring, Berimurot qiyin sening hollaring, ochilmadi sening yurgan yo'llaring, armon bilan ketar bo'ldin zamondan", deb yozadi. O'z xalqining chin o'g'li Berdaq, zolim xonlarni va ruxoniylarni butun borlig'i bilan yomon ko'rdi. Ularga umr bo'yi la'nat o'qidi.

Beklar Berdaqni qancha quvg'inga olsalar ham, uni to'g'ri yo'ldan, mahnatkash xalqning og'ir turmushini kuylashdan, ko'pchilikni ozodlik uchun kurashga chaqiruvdan to'xtatolmadi va yo'qotib yuborolmadilar. Berdaq bundaylarga javoban:
Men o'ylayman so'zim yurar doimo.
Urug'i ko'p odam yovdan qo'rqarmi?
deb, o'zining va o'z asarlarining o'lmasligini aytadi.

Berdag asarlarining yana bir xarakterli tomoni uning xalqparvarlik, demokratik, optimistik g'oyalari. U qancha og'ir va uqubatli turmushda yashasa ham, quvg'inga uchrasa ham, xalqning ishidan bosh tortmadi, kelajakdan umid uzmadi. Berdaq o'zining butun umrini, bor kuch-quvvatini, xalq xizmatiga bag'ishladi. Berdaqning armoni ezilgan xalqqa ozodlik, yorug' kun berishdan iborat bo'ldi.

Berdag bu boradagi falsafiy qarashlarining shakillanishiga ta'sir ko'rsatgan omillar haqida gapiradigan bo'lsak, avvalo u qanday muhitda tug'ilganini, qanday muhitda yashaganini yana bir bor yodga olsak hato qilmagan bo'lamiz. Berdaq shoir, baxshi bo'lishiga qaramay o'z she'rlarida, qo'shiqlarida, falsafiy g'oyalarni ilgari surdi. Chunki uning falsafiy qarashlarini o'sha she'r, qo'shiqlarida ko'ramiz. Bunda qanday falsafa yotadi degan savolga esa, uning she'rlarini o'qigan inson biladi. Uning falsafiy g'oyasida olloxni borligiga ishonish, zolim amaldorlarni, otaliq boylarni bir kun kelib ollox jazolashini takidlab o'tadi. Qolaversa, Quroni Karimda insonlarini bu dunyoda bajarishi kerak bo'lgan amallarni barchasi bilan tanishib chiqqanligi uchun insoniyatni ulug'laydi. Shunda ham oddiy insonlarni ularni hayoti yaxshilanishi, farovon hayot kelishiga ishonib yashagan. Qolaversa, Berdaq yolg'onchilikni, oddiy xalqni ezib ularni boshiga og'ir kunlarni solgan insonlarni juda yomon ko'rgan va qattiq tanqid ostiga olgan. Masalan: uning "Yaxshiroq"11 nomli she'rida shu g'oya ilgari surilgan. Bu

she'ri orqali shunday insonlarni barcha qilmishlarini ochib tashlagan, hattoki ularni nomlarigacha aytib, oddiy xalqqa ularni qilmishlarini fosh etgan. Bunday jasorat har qanday insonni qo'lidan kelavermaydi, lekin Berdaq shu ishni qildi va o'z maqsadiga yetdi deb ayta olishimiz mumkin.

Uning "Yaxshiroq" she'ridagi quydagi parchalarga bir e'tibor berylik.

Bu so'zimni eshit, Normurod oxun,
Sallangni o'raysan chiqarib shoxin,
Mehnatkashni aldab ko'pyeysan haqqin,
Sendan ko'ra ola qarg'a yaxshiroq.
O'rimbet, Nurimbet, Jalol, Sulaymon,
Safar, Mirza, Orzu, Erimbet—chayon,
Xalqning qonini so'rgan surbet, be vijdon,
Hammandan bizday bir qashshoq yaxshiroq.

Xulosa: Berdaq ijtimoiy-siyosiy qarashlarining yana bir muhim tomoni xotinqizlarning jamiyatdagi tutgan o'rni masalasida ham ochiq-oydin ko'rinadi. Bundan ko'rinib turibdiki ayollarning ilm olishga bo'lgan muhabbatini uyg'otishimiz kerak. Ularning jamiyatdagi o'rnini yuksaklarga ko'tarish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. A. "Buyuk maqsad yo'lidan olishmaylik" T.: O'zbekiston-1993.
2. Mirtemir tarjimasi "Tanlangan asarlar" Fanlar akademiyasi T.: 1956.
3. Berdaq "Tan'lamali' shi'g'armalar jiynag'i" Nukus 1977.
4. <http://www.ziyonet.com/IbrohimYusupov> maqolasi
5. <http://www.ref.uz>

INNOVATIVE
ACADEMY